

JÁNOSI CSONGOR

KULTURÁLIS ÉRTÉKMEGŐRZÉS ÉS INFORMÁLIS TOLERANCIA AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUSBAN

Bethlen Anikó emlékezete

**A Bethlen Anikóról
terjesztett hamis hírek
állandósult
bizalmatlansághoz és
távolságtartáshoz,
a hozzá látogatók
számának
csökkenéséhez
és kényszerű elszige-
teltségéhez vezettek.**

Ajó történetek a régmúltba nyúlnak vissza, és ez erdélyi magyar közösségi viszonylatban is igaz. Az itt együtt tevékenykedő emberek, az egymással életükben, munkájukban, eszméikben, céljaikban, törekvéseikben osztozók történetei, láthatatlan szálakkal kötődnek egymáshoz, összeérnek, és egyik história a másikhoz vezet. Bethlen Anikóhoz az 1957-ben halálra ítélt, majd kegyelemben részesített Szabó Mózes története vezetett, aki 1983. évi disszidálását megelőzően marosvásárhelyi titkosszolgálati tartótisztjét, az emigráns magyar arisztokrácia Erdély visszaszerzésével kapcsolatos törekvéseinek részletezésével győzte meg ausztriai kiutazásának jóváhagyásáért. A több mint húszévnnyi informátori tapasztalattal bíró Szabó közvetítői szerepet sugallt egy fiktív bécsi eligazító találkozóról, amelyről aztán Bethlen Anikót értesítette volna. A Marosvásárhelyen 2013. augusztus 30-án készült interjúbán a grófnő értelemszerűen tagadta a harminc évvel korábbi állításokat.¹ Ugyanakkor az alkalom betekintést nyújtott házi múzeumnak is tekinthető otthonába, és elvezetett az erdélyi magyar gyűjtemények közötti leírásához a Horizont 2020, az Európai Unió Kutatási és Innovációs Keretprogramjában a 692919. számú támogatási szerződéssel támogatott „*COURAGE – Kulturális ellenállás. Az ellenzékiesség öröksége az egykori szocialista országokban*” című hároméves nemzetközi kutatóprogram keretében.² A kánonon kívüli gyűjteményről a projekt budapesti mun-

katársai úgy vélekedtek, hogy nem elég magyar, míg a bukaresti egyetem szakemberei szerint ez volt az erdélyi multikulturalizmus kvintesszenciája, némileg sarkítva: egy magyar grófnő a roma hálózat segítségével begyűjtötte az otthonukat véglegesen elhagyó szász közösség reprezentatívabb javait.³ Az ekkori kutatás értelemszerűen kiterjedt a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltárában a grófnő nevére felfektetett 7 kötetnyi megfigyelési-adatgyűjtő iratanyagra is. A dossziék tartalmi megvitatásakor kiderült, hogy a Bethlen Anikót dehonesztáló 1984. évi titkosszolgálati intézkedések hatása, melyek hamisan ügynöki mivoltát terjesztették az informátori hálózat segítségével, bő 30 évvel később is érzékeltették hatásukat. A rendszerváltás előtt különösen fájónak bizonyult, hogy a mozgáskorlátozott grófnővel rokonainak és ismerőseinek egy része felfüggesztette a személyes kapcsolattartást, és ez érdemben nem változott 1989 után sem. 2018-ban azonban úgy vélte, hogy számára már értelmetlen az akkor történtek tisztázása. Legyen tehát ez az írás történeti korrekció és némi-képpen utólagos igazságszolgáltatás.

Életrajzi adatok

■ A középkortól a második világháborúig a Bethlen család volt Erdély egyik legkiemelkedőbb nemesi családja. Tagjai között katonák, politikusok, diplomaták és tudósok kaptak helyet. Mindezen túlmenően, az erdélyi magyar kultúra támogatása terén, a család több évszázados hagyományra tekintett vissza, miután templomok építése, iskolák alapítása, papok, tanárok, diákok finanszírozása fűződött a nevükhöz. A család két ága ismert a történészkatatók előtt. A Bethlen család iktári ágának tagjai közé tartozott Bethlen Gábor erdélyi fejedelem. A család másik ága a bethleni Bethlen ág, idetartozott Bethlen István, Magyarország miniszterelnöke 1921 és 1931 között,⁴ Bethlen György, a két világháború között a romániai magyar kisebbséget képviselő Országos Magyar Párt elnöke⁵ és Bethlen Béla, a második világháború idején Észak-Erdély utolsó kormánybiztosa.⁶

Bethlen Anikó grófnő a bethleni családi ág leszármazottja. Kolozsváron született 1938. október 7-én. Apja gróf Bethlen Gábor okleveles gazdamérnök, anyja Ferencz-Mihály Éva, gyermekgyógyász. Anyai nagyapja, Ferencz-Mihály Zsigmond egyházi jogtanácsos, nagyanyja született Bochkor Adrienne, Bochkor Mihály törvénybíró lánya. Apai nagyszülei gróf Bethlen Bálint és báró Bánffy Marianne a keresdi, kerlési, fugadi és sármási birtokok tulajdonosai.⁷ Nagyanyja testvére, báró Bánffy Dániel, 1940 és 1944 között, a magyar kormány földművelésügyi minisztere volt.⁸ Apja a bécsi döntés után az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületnél dolgozott, amelynek titkáráként aktív szerepet játszott a falvakban tartott népművelő előadások megszervezésében.⁹ A család a frontvonal közeledése miatt 1944 szeptemberében Budapestre menekült. Eközben, legkisebbik testvére, Rózsa, agygyulladását kapott, és a későbbiekben 16 éves korában egy lugosi fogyatékos-otthonban meghalt. 1945 augusztusában, kététi vonatút után hazatértek. Anikó ekkor kapta el a gyermekbénulást okozó poliovírust, mely egész életében végigkísérte. A visszatérés után a családnak nem maradt más választása, mint a mezőmadarasi birtokon élni, amelyet az 1945. évi földreform megkímélt, az apai nagyszülők birtokaival és vagyonával ellentétben, melyeket a CASBI (*Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice* – Ellenséges Javakat Kezelő és Felügyelő Pénztár) lefoglalt.¹⁰ 1945 és 1949 között a súlyosan beteg Anikó az anyai nagyanyjával Marosvásárhelyen maradt, miközben a

család többi tagja a mezőmadarasi birtokon kétkezi munkával kereste meg kenyerét. 1949. március 3-án a családot kitelepítették Marosvásárhelyre, ahol tizennégy és fél évig kényszerlakhelyen (*domiciliu obligatoriu*) éltek. A család üldöztetése szakmai korlátozásokhoz és a megélhetési eszközök közvetett megvonásához vezetett. Édesanyja ezt követően a helyi inasiskolában tanított egészségügyet. Később a tüdőgyógyászat gyermekrészképpen dolgozott, majd iskolaorvos lett a művészeti líceumban, végül orvosi körzethez jutott. Apja csak a kényszerlakhely 1963. évi feloldása után kapott munkát Dobrudzsa távoli régiójában, a Razelm-tó közelében, de később visszatért Erdélybe, és a Székelyudvarhely környéki falvakban dolgozott.¹¹

1946 márciusában beírták Anikót a marosvásárhelyi református elemi iskolába. A felekezeti iskolák 1948. évi felszámolása után a ma Horea utcai zsidó iskolába járt a kötelező alapfokú oktatás befejezéséig. A hét osztályt követően azonban nem folytathatta tanulmányait, miután a Bolyai középiskola igazgatója kertelés nélkül kijelentette, hogy mindaddig, amíg ő az igazgató „addig oda Bethlen grófnő nem járhat”. A család úgy döntött, hogy áthelyezi egy nagyszombeni fizioterápiás kórházba, ahol 1952 és 1954 között szászok és románok között élt. A Sztálin halála utáni ideológiai enyhülés lehetővé tette számára, hogy ugyanabban a középiskolában végül sikeresen befejezze tanulmányait egy különleges bizottság előtt, melyet Balogh Edgár¹² vezetett, aki éppen frissen szabadult a börtönből, és aki az új politikai kontextusban visszaszerezte az erdélyi baloldali értelmiség irányítását is. A családnak az üldöztetés során kialakult túlélési stratégiáját alkalmazva – nagyanyja, Bánffy Marianne idegen nyelv magánórákat adott – Anikó franciát, németet és angolt kezdett el tanítani a helyi pártvezetés gyermekeinek. Nyelvleckéket adott nyugdíjasoknak és idősebb személyeknek is, akik el akarták hagyni az országot. 1989-ig a magánórákból szerzett tanítási díj volt az egyetlen jövedelemforrása. Fogytékossága ugyan pénzügyi támogatásra jogosította fel, de a kommunista állam politikai okokból megtagadta tőle.¹³

A Securitate figyelmében

■ A politikai rendőrség első híradása Bethlen Anikóról 1966. október 29-ei keltezésű és a Maros–Magyar Autonóm Tartományi Igazgatóság 7. büroját erősítő Ioan Lucean őrnagytól származik, aki „Tóth Margit” társadalmi kapcsolatra hivatkozva sorolta: Anikó német és francia nyelvórákat ad kisiskolásoknak, nincs baráti köre, politikailag besorolatlan, esetleges rendszerellenes kijelentéseiről pedig nincs tudomásuk.¹⁴ 1971. június 29-én Kis-Miki Mihály százados, a Securitate Maros Megyei Felügyelősége I. belföldi hírszerzési ügyosztályáról, a Bethlen Anikó ügyében hozott intézkedésekről is beszámolt, melyek egyelőre kimerültek azonosításában, ellenőrzésében, és hogy ráállították „Páll J” informátort, illetve „Olga” informátornőt¹⁵ – aki a grófnőre felhívta a titkosszolgálat figyelmét¹⁶ –, akik azt a megbízatást kapták, hogy a szépirodalomról és a történelmi múltról beszélgetsenek vele.¹⁷ 1973. március 1-jén, Ágoston Sándor alezredes¹⁸ utasította a Securitate Maros Megyei Felügyelőségének 6. osztályát, hogy a következő hat hónapban gyűjtsenek adatokat a „Domnișoara” (Kisasszony / Úrilány) fedőnéven megfigyelt Bethlen Anikó kül- és belföldi kapcsolatairól, ezek természetéről, szabadidős tevékenységéről, baráti köréről, esetleges disszidálási szándékáról, irodalmi és gyűjtőtevékenységéről.¹⁹ A rutinellenőrzés további ele-

mei a 0647. sz. bukaresti katonai alakulathoz, illetve az „S” Irodához intézett 1976. december 29-ei megyei kérelmek, melyek fél éves megújításukkal lehetővé tették a betekintést az ekkor már cinikusan „Infirma” (Nyomorék) fedőnéven figyelt célszemély kül- és belföldi levelezésébe.²⁰

1978. február 26-án Bethlen Anikó Zrínyi Endre marosvásárhelyi muzeológusnak²¹ a *Vörös Zászló*ban megjelent többszerzős kontinuitáselmélet jegyében írt régészeti cikkére reagálva²² „Vásárhelyi A.” álnéven tiltakozó levelet írt.²³ Zrínyi, formalitásból, ezt egy feljelentés kíséretében, március 17-én hivatalosan is átadta az állambiztonsági szerveknek.²⁴ A marosvásárhelyi Securitate azonban ennél jóval korábban, már március 3-án a levélfordítás alapján rendelkezett az ügyben, szinte azonnal sikeresen azonosítva a szerzőt. Nagy Sándor százados,²⁵ március 5-én vizsgálati jelentés keretében foglalkozott a grófnővel és családjával, 7-én pedig egy olvashatatlan aláírású őrnagy számolt be az édesapjával folytatott beszélgetésről.²⁶ 1978. június 30-án Bethlen Anikó ügyében a megyei felügyelőség megfigyelési-adatgyűjtő dosszié felfektetéséről rendelkezett. Az intézkedést a környezete előtt tett „nacionalista-irredentista” kijelentéseivel, „gyanús” külföldi kapcsolataival és a februári „anonim” levéllel magyarázták, melyben az ország történelmének „valós adatait” „irreálisnak” mondta. Ügyével az elkövetkezendőkben Gábor József alezredes²⁷ és Cseh Béla őrnagy foglalkoztak. Tevékenysége feltérképezéséért „Olga” mellett, a második informátori vonal felállításáról is rendelkeztek. A szokványos kül- és belföldi levélfelfogáson túlmenően kilátásba helyezték lakása lehallgatását az őt látogató külföldi állampolgárok módszeres megfigyelése mellett.²⁸

A Tiberiu Băţaga alezredes²⁹ által jóváhagyott 1979. március 15-ei helyzet-elemzés és intézkedési terv szerint a 9 országból 37 személlyel kapcsolatot tartó grófnőt időközben sikeresen bepoloskálták. A lehallgatott beszélgetésekből kiderült, hogy ez a helyi orvosi és tanári közeg megfigyelésében is használható, ugyanakkor „Bolnavul” és „Nagy” informátorok is bevonhatók tevékenysége feltérképezésébe.³⁰ Az ügynökmunka érdemi részét azonban továbbra is „Olga” végezte, aki sikeresen informált a külföldi látogatókról, provokatív kérdéseket tett fel az esetleges magyar emigráns szervezkedésekről, illetve beszámolt arról a célját végül el nem érő kivágott *Előre*-újságcikkről, melyet a grófnő azzal a céllal küldött ki, hogy felhívja a figyelmet az itthoni látszólagosságokra és valótlanságokra.³¹

„Éva” célszemély ügyében az intézkedési tervet 1980. április 17-én frissítették. A lehallgatás és a levéllenőrzés mellett 6 informátort és együttműködő személyt foglalkoztattak megfigyelésével, és ekkora már a külföldi és román állampolgárok segítségével kijuttatott „értéktárgyakat” is górcső alá vették. A rokonokból, barátokból, ismerősökből álló teljes kapcsolati hálót felgöngyölték, köztük a gyűjtő Bujanovics Eduárdot.³² Felmerült Jenei Tamás bákói református lelkész neve is, aki a grófnőtől gyülekezete nevében adományként 1980 februárjában úrasztali edényeket fogadott el, és akit a Securitate Kolozs és Bákó Megyei Felügyelőségei szoros együttműködésben vizsgáltak.³³ A helyi politikai rendőrséget nagyon érdekelte a grófnőnek ekkoriban küldött 1200 dollár eredete is, miután az adományozó kiléte ismeretlen maradt. Zavarta őket az is, hogy Bethlen Anikó látogatói előtt gyakran beszélt a Securitate lehallgatási technikáiról és az operatív megfigyelés módszereiről, arra figyelmeztetve őket, hogy hotelekben, bárókban, hivatalos helyeken tartózkodjanak a politikai témáktól. Gyakran közvetlenül rákérdezett arra, ha látogatója a Milícia, a Securitate vagy esetleg más

szakszerv informátora-e. További terhelő ténynek számított az is, hogy a gyanú szerint 1978-ban hozzájárult Török Pál marosvásárhelyi festőművész³⁴ Svájcba disszidálásához. Az ügyével foglalkozó Gábos alezredes végül 17 pontban össze-sítette az ellene foganatosítandó intézkedéseket. Külön figyelmet érdemel a 12. pont, mely betekintést nyújt a „módszerekbe”, és amely a dolláradomány mögött álló dél-amerikai személyt próbálta beazonosítani. Miután a grófnő a sógorát, a marosvásárhelyi bőrgyárban mérnökként dolgozó Szentkuthy Miklóst kérte meg arra, hogy a valutashopból különböző tárgyakat vásároljon, Gábos úgy vélte, hogy a gyár vezetőségéhez intézett névtelen levél, melyben beszámolnak arról, hogy alkalmazottjuk a valuta üzletben vásárlásokat folytat, elegendő lesz ahhoz, hogy Szentkuthy magyarázatra kényszerüljön az ügyben fedőszervként eljáró Milícia előtt.³⁵

A külföldi állampolgárok előtt az ország társadalmi-politikai helyzetéről, illetve a nemzetiségi probléma megoldásáról – a titkosszolgálat szerint – valótlannul nyilatkozó grófnőről 1980. augusztus 25-én újabb elemzést állítottak össze. Miután több látogatót is „illegálisan” elszállásoltak, lánytestvérét, Évát és férjét, a Szentkuthy családot, az 1975. évi 0225. számú jogszabály alapján pénzbüntetéssel sújtották. A lefolytatott vizsgálat során az érintettekben a marosvásárhelyi káderek azt az érzést kívánták kelteni, hogy mindez Anikó miatt következett be. A fejleményeket részletező Gábos alezredes a megoldást egy újabb névtelen levélben – „kombinációban” – látta, melyben az operatív megfigyelésből származó információk alapján a grófnőt tevékenysége és „kétes környezete” leleplezésével kívánta megfenyegetni. Az ötlet szerint ezt kézbesítették volna édesapjának is, és hogy a helyi Securitate eljárást indíthasson, ők is megkapták volna.³⁶ Băţaga ezredes jóváhagyása után a rágalmozó írást megszövegezték, majd második és harmadpéldányával együtt a tervek szerint célba juttatták.³⁷ 1980. november 12-én, Gábos alezredes, a Securitaténak megküldött példányra hivatkozva végül négy szemközti látogatásra ment. A lehallgatott és regisztrált „tisztázó” beszélgetést később románra is lefordították. Bethlen Anikó úgy vélte, hogy a tendenciózus anonim levelet nő írta, bosszúból. Abban egyeztek meg, hogy a következő keddig magyarázó jegyzetet ír a levél terhelő állításaira, és emellett összesíti a nála látogatást tevő összes külföldi és hazai rokont meg ismerőst. A kérésnek minden további nélkül eleget is tett.³⁸

1981. április 16-án a marosvásárhelyi Securitate figyelmeztetésben (*avertizare*) részesítette Bethlen Anikót, aki az ekkor adott kézírásos nyilatkozatában beismerte, hogy a muzeológus Zrínyihez intézett anonim levélnek ő a szerzője, továbbá, hogy közrejátszott a festőművész Török disszidálásában, miután külföldi rokonságánál tett közbenjárásával lehetővé tette számára a meghívólevelet és az útlevélhez szükséges pénzösszeget. A grófnő számíthatott a titkosszolgálati megkeresésre, mert mágnesszalagra vette az otthonában Gábos alezredessel lefolytatott beszélgetést. Véltetően visszajátszása során szembesültek ezzel a ténnyel a lakáslehallgatást végző káderek. Április 20-án Gábos újabb „kombináció” ötletét vetette papírra, melynek célja ezúttal a „figyelmeztetést” tartalmazó kazetta megszerzése volt. Három nappal később újra megjelent „Éva” otthonában, félrevezetéssel vádaskodva, bizonyítékként a mágnesszalagot említve, és azt próbálva elhitetni, hogy „a hangrögzítésről már az első pillanattól fogva tudott, a felszerelésében lévő eszközök miatt”. A grófnő elismerte ugyan a kazetta létezését, de a szándékosságot tagadta, végül átadta Gábosnak, aki fenyegetőzve távozott.³⁹ 1981. április 30-án a Securitate Maros Megyei Felügyelőségének veze-

tősége a Belügyminisztérium I. Igazgatósága 2 ügyosztályának továbbította a Bethlen-ügy összegzését. A történeteket felnagyítva közölték, hogy a historiográfia eredményeit – Erdély hovatartozását – megkérdőjelező, mások előtt a romániai nemzetiségi politikáról tendenciózus módon nyilatkozó grófnőt és követőit, a bákói klenódiumok ügyében marosi érintetteket, Hunyadi László Sándor szobrászművészt és fémművest, továbbá Ötvös József görögényszentimrei református lelkészt figyelmeztetésben részesítették.⁴⁰

1982 folyamán a marosvásárhelyi Securitate az „Éva” megfigyelési akció eredményeit előbb március 9-én, majd június 26-án összegezte. A figyelmeztetést Gábos hatásosnak mondta, miután a célszemély visszahúzódozó magatartást tanúsított, és az operatív megfigyelés alapján nyilvánvalóan került a politikai tartalmú beszélgetéseket. Mi több, a széthúzást szem előtt tartó hálózati munka következtében sikerült elérni azt, hogy gyanakvóan tekintsen a korábban megbízhatónak vélt ismerőseire, és a kapcsolatot is megszakítsa velük. Monitorizálásában a legnehezebb időszakot a nyári turistaszezon jelentette, amikor a megszokottnál gyakrabban keresték fel külföldi látogatók.⁴¹ Levelezésének ellenőrzése, telefonjának és lakásának lehallgatása éppen ezért állandóvá vált,⁴² miközben esetenkénti provokálásától sem riadtak vissza.⁴³

Bethlen Anikó szokványos monoton megfigyelésének az 1984. március 20-ai lakáslehallgatás eredménye vetett véget. A nap folyamán a grófnőnél tartózkodott Budapesten élő első unokatestvére, Bethlen Gábor, aki feleségével, a hosszúaszói születésű Jósika Anna Máriával már március 16-tól Romániában időzött, hogy megszervezzék és megkönnyítsék az április 6-án véglegesen Magyarországra emigrálni szándékozó nagynéni, Jósika Erzsébet kiutazását. A nap eseményeit rögzítő lehallgatási anyag alapján a hallottakat románra fordító személy az este kilenc körül éppen indulni készülő Gáborhoz intézett kérdésre és válasza lett figyelmes. „Éva” azt tudakolta, hogy a felsoroltakon kívül vis-e még magával valamit, mire vendége azt válaszolta, hogy „ezüstöt is, ismeretlen mennyiségben, de jól el van rejtve a kocsiban, és egy egyszerű vámellenőrzésnél nem lehet megtalálni, csak ha szétszedik a járművet”. A grófnő kérdésére, hogyan van elrejtve, mert erősen nincs jól így sem, Bethlen Gábor azt válaszolta: „A műszerfal alá van bekötözve.” A Securitaténak sokat segíthetett Bujanovics Eduárdnak a grófnőhöz intézett másnap reggeli telefonhívása is, melyben az előző napi sikertelen kapcsolatfelvétel után a titkosszolgálat által szintén gyűjtőként számon tartott Bethlen Gábor további programja felől érdeklődött.⁴⁴

1984. március 22-én, déli 12 órakor Gábos alezredes a bukaresti 0200. sz. katonai alakulattól telexen kérte, hogy rendeljék el a két gyermekével hazautazó Bethlen házaspár módszeres átkutatását a borsi határátkelőnél.⁴⁵ Az intézkedést még aznap végrehajtották, a gépkocsi vizsgálata mellett, csomagellenőrzésre és testi motozásra is sor került. Jósika Anna Máriánál 22,9 gramm aranyat – 4 medáliont és 3 gyűrűt – találtak, körülbelül 23 000 lej értékben. Az ékszereken lévő 30 drágakő – rubin, zafír, borostyán – értékét nem tudták felbecsülni. Az autó műszerfala alatt 3 kg ezüstöt találtak – 2 gyertyatartót, 1 kávéőrlőt és 22 db. eszcájgot – hozzávetőlegesen 45 000 lej értékben. A személyi használatú tárgyak között megtalálták az emigrálás előtt álló Jósika Erzsébet 2 db. tanulmányi oklevelét, keresz- és házassági levelének másolatait, továbbá a szintén a Fehér megyei Hosszúaszóban élő Bánffy János műszaki oklevelét és szakképzettségét tanúsító vegyipari munkásigazolványát. Az értéktárgyakat a vámügyi szerv elkobozta, az iratokat pedig megküldték a Securitate Fehér Megyei Felügyelőség-

nek, a Bethlen családot pedig kivizsgálásra átadták a Bihar Megyei Felügyelőségnek. A Maros megyei titkosszolgálat vezetősége értelemszerűen sikerként élte meg a történeteket, már másnap március 23-án, a „magyar nacionalistákkal” foglalkozó I/B. ügyosztály nevében értesítették a központi I. Igazgatóság 2. ügyosztályát. Az „eredmények” mellett az Ágoston ezredes és Petru Paul alezredes⁴⁶ által szignózott jelentés megjegyezte, hogy a bihari kollégákat külön megkérték arra, hogy Bethlen Gábort Maros megyei kapcsolatairól szigorúan vallassák ki. 1984. március 26-án az Útlevel, Idegenrendészet és Határátlépés Ellenőrzési Igazgatóság nevében Ion Ghenoiu vezérőrnagy⁴⁷ külön megköszönte az együttműködést a Maros Megyei Felügyelőség állambiztonsági főnökének, Ágoston Sándornak. Az iraton egy olvashatatlan aláírású ezredes pedig kézirásos megjegyzésben hasonló hangnemben, szívből gratulált Gábos alezredesnek.⁴⁸

1984. augusztus 1. és október 10. között Bethlen Anikó svájci gyógykezelésen vett részt, melynek részleteiről a kötelezőnek tekinthető októberi 20-ai úti jegyzetekben számolt be a marosvásárhelyi titkosszolgálati szerveknek.⁴⁹ Unokatestvére, Bethlen Gábor vállalta, hogy csomagjaival együtt hazaviszi Marosvásárhelyre, de a román határnál feltartóztatták, és megtiltották belépését az országba, miután az illetékesek időközben nem kívánatos személynek nyilvánították. A hazatérő grófnő más kellemetlenségekkel is szembesült. A marosvásárhelyi Securitate megbízásából az informátori hálózat az 1984. márciusi határincidenst hozzákötötte, svájci útját pedig ügynökmunkája honorálásaként tüntette fel. A megfigyelési tevékenység 1984. december 14-ei kiértékelésébe bekerült Bethlen Anikónak egy megállapítása. A kompromittálását szem előtt tartó nyilvánosság előtt vele kapcsolatba lépő állambiztonsági tisztnek elmondta: nem tudja, hogy mi történt, mert még a legközelebbi rokonok sem látogatták meg külföldi útja alatt, és az országba sem jönnek már úgy, mint ahogyan a korábbi években szoktak. Elzártóságát az operatív-technikai eszközökből származó eredmények is megerősítették, és az „intézkedések” hatására postaforgalma is érezhetően csökkent. Az 1985. május 9-ei titkosszolgálati jegyzet szintén megerősítette a korábbi megállapításokat, annál is inkább, mert a kedvezőtlen időjárás miatt a grófnő 1984 decembere és 1985 áprilisa között kényszerűen a házban tartózkodott, és minden beszélgetését lehallgatták. Óraadó tevékenysége még fontosabbá vált, miután a „kombinációknak” köszönhetően a korábbi évek külföldi adományai is elmaradtak.⁵⁰

A Bethlen Anikóról terjesztett hamis hírek állandósult bizalmatlansághoz és távolságtartáshoz, a hozzá látogatók számának csökkenéséhez és kényszerű elszigeteltségéhez vezettek. Gábos alezredes és az I/B. ügyosztály főnöke, Sabin Bordea őrnagy⁵¹ végül a titkosszolgálati intézkedéseket sikeresnek nyilvánítva, utólagosan – Gábost 1986. június 23-án tartalékos állományba helyezték – június 26-ára datálva a grófnő nevére felfektetett 1978. évi 1982. számú megfigyelési dosszié lezárását javasolták, melyet a megyei állambiztonság főnöke, Gheorghe Mărieș őrnagy⁵² jóváhagyott.⁵³

1986-ra, a romániai nemzetiségi politikai törekvéseknek megfelelően, a Securitate megyei szinten fontos tisztségeket betöltő utolsó magyar nemzetiségű kádereit is kiszuperálták, tartalékos állományba kerültek az operatív állományban szolgáló nyugdíjkorhatárt elérő más tisztekkel együtt. A Bethlen-ügy marosvásárhelyi ismerői eltűntek, helyüket a rendszer bizalmát élvező fiatal hivatásosok vették át. 1989 tavaszán, a grófnőt újra felfedezték, és ismét a Securitate fókuszába került. „Pop N.” hadnagy április 27-ei jelentésében Bethlen Anikó szerve-

zett megfigyelésére tett javaslatot, melyet felettese, Roman Cherecheș alezredes⁵⁴ jóváhagyott. Újfént előkerültek a régi történeti elemek – a külföldi látogatók sokasága –, melyek miatt ismét indokoltnak tűnt az informátori behálózás – „Olga” segítségével – és az operatív-technikai háttér – a lakás és a telefon lehallgatásának – biztosítása, a külföldi levelezés ellenőrzésével együtt.⁵⁵

A Bethlen Alapítvány Gyűjteménye

■ Bethlen Anikó az 1960-as évek végén kezdett el néprajzi tárgyakat gyűjteni, amint felismerte, mennyire fontos a sokszínű erdélyi kulturális örökség megőrzése, mely elveszőnek tűnt a kisebbségi közösségek, különösen a szászok fokozatos kivándorlása miatt. A romániai német családok „újraegyesítése” állandó vitatéma volt a második világháború után. Miután több mint százezer német etnikumú hagyta el Romániát a második világháború végén, a közösség kivándorlása ezt követően is rendületlenül folytatódott, mi több, intenzívebbé vált a Románia és a Német Szövetségi Köztársaság között 1967-ben aláírt kétoldalú szerződés után. Rendszeres kivásárlásuk 1989 decemberéig a Securitate szigorú felügyeletével zajlott.⁵⁶ A Bethlen Alapítvány Gyűjteményében megőrzött darabok nagy része a Nyugat-Németországba költözött szászoktól származik. A román hatóságok csak korlátozott mennyiségű poggyászt engedélyeztek a kivándorlók-nak az ország elhagyásakor. Ezért a híres 2,5-3,5 méter hosszú ládákat (*Truhen*) és az ebben őrzött közösségi kulturális tárgyakat nem vihették magukkal az új hazába. „Minden szász, aki elhagyta a faluját, egy kis múzeumot hagyott hátra” – mondta Bethlen Anikó a 2016. november 11-ei interjújában. A kivándorló erdélyi szász családok tárgyai általában előbb a környékbeli roma lakosság tulajdonába kerültek, vásárlással, cserével, közvetlen árucserén alapuló kereskedelemmel. Emiatt a közvetítő szerepet betöltő roma közösség döntő szerepet játszott a gyűjtemény létrehozásában, mivel Bethlen Anikó a birtokába kerülő tárgyak nagy részét tőlük vásárolta meg.⁵⁷

A grófnő 1977. és 1984. évi svájci gyógykezelései következtében tudott a szokványos kiscsempész üzelmekről, amelyek a szigorú devizasabályokkal sújtott országból Nyugatra utazó román állampolgárok készpénz-szükségleteire építettek. Láttá, hogy a legtöbb ember kis méretű értékesebb tárgyakat (kőedényt, kalácsformát stb.) visz magával, diszkrét tárgyakat, amelyek „láthatatlannak” voltak a poggyászvizsgálatnál, „ajándéknak” minősülhettek, és amelyeket külföldi valutáért akár el is lehetett adni. Azt is észrevette, hogy a Nyugaton vízumkötelezett kelet-európai állampolgárok általában Bécsen haladtak át, ahol a professzionális csempészek jól megszervezett többnyelvű köre lépett kapcsolatba a vasfüggönyön túlról érkező turistákkal, az iránt érdeklődve, ha van valami eladó. Arra a következtetésre jutott, hogy a különböző erdélyi kultúrák anyagi nyomainak fokozatos eltűnésével ez az informális gyakorlat hozzájárulhat szülőföldje kulturális elszegényedéséhez. Attól tartott, hogy amikor a jövőben a turisták végre eljutnak Romániába a mindennapi kultúra, a helyi építészet vagy a helyi kézművesek néprajzi öröksége után érdeklődve, már nem lesznek láthatók az autentikus helyi kultúrák fizikai bizonyítékai. Úgy döntött, hogy a lehető legtöbb tárgyat összegyűjti, „hogy itt [Erdélyben] is maradjon valami, abból, amit itt készítettek, gyártottak”. A tárgyak megszerzése nem követett semmilyen konkrét tervet, és inkább spontán módon zajlott, a nagy roma hálózat kínálatától és a gyűjtő pénzügyi helyzetétől függően. Ha egy tételt fontosnak tartott, de

túl drága volt, cserébe a gyűjteményéből is felajánlott darabokat, a korábban beszerzett tárgyak másodpéldányaiból vagy másolataiból. A Securitate tudott a grófnő gyűjtőtevékenységéről, de nem vette komolyan fogyatéka miatt, ami megakadályozta abban, hogy autót vezethessen, és kutatásokat folytathasson a tárgyak megszerzéséért. Amint azt a 2017. január 10-ei interjúban Bethlen Anikó megállapította: „Az állambiztonságot a jó dolog nem érdekelte, csak a kihágások vagy a kihágásnak feltüntetett dolgok.”⁵⁸

Az 1960-as évek végétől kezdődően a szinte napjainkig kitartó egyedülálló erőfeszítés – 1989-ig a hatósági informális tolerancia eszes kiaknázásával – végül a régió néprajzi tárgyainak nagyobb kollekciójának megteremtéséhez vezetett. A grófnő által a Bethlen Alapítvány tulajdonába sorolt gyűjtemény főleg közhasználatú és lakásdíszítő tárgyakat tartalmaz, amelyek elsősorban a 19. századi magyar népművészethez tartoznak. 2017-ben a gyűjtemény több mint száz magyar (mezősegi, székely, moldvai csángó), román (máramarosi), szász (Nagyszeben környéki) és roma népviseletet tartalmazott. Ezenkívül figyelemre méltóak a szász asztalneműk és ágyneműk (különösen a ritkaságnak számító, gyapjúval kivarrt párnatokok), a hímzések és a textíliák. A gyűjtemény fontos része a több mint 500 kőedény (*Steingut*). Kézzel festett tálak, tányérok, korsók, bokályok-kancsók, az erdélyi fazekasműhelyek és porcelánmanufaktúrák, valamint a magyarországi kőedénygyárak tárgyai találhatók itt, zilahi és görögnyeszentimrei (Románia), hollóházi és miskolci (Magyarország), eperjesi (Szlovákia) vagy éppen wilhelmsburgi (Ausztria) iparművészeti termékek. A több mint száz darab rézből készült kalács- és kuglófforma, amelyeket kizárólag agyagbélésű sütőke-mencében használtak, szintén jelentős szerepet játszik a gyűjteményben, a görögnyűvegcsűri hutaüvegek, bronz- és vasmoszarak, vasalók, barokk és biedermeier gyertyatartók, különböző funkciójú rézholmik, asztali lámpák és képek mellett.⁵⁹ Hozzávetőleges becslés szerint a teljes gyűjtemény több mint 3000 darabból áll, és a második legnagyobb erdélyi magyar kollekció, Kallós Zoltán néprajzkutató⁶⁰ Válaszúton kiállított gyűjteménye után.⁶¹

Következtetések helyett

■ Az 1989-es forradalom után Bethlen Anikó megkapta az egykor kitelepítettek számára megítélt kompenzációs nyugdíjat. 1996-ban létrehozta a Bethlen Alapítványt a fogyatékkal élők támogatására. A nemes családi hagyományt folytatva, tapasztalatait és anyagiakat felhasználva segítségére sietett mindazoknak, akik szükségben szenvedtek testi fogyatéka miatt. Mindazonáltal az alapítvány karitatív tevékenységeit nem pénzügyi támogatással, hanem a nyugati adományokból beszerzett orvosi felszerelések hátrányos helyzetű személyek közötti szétosztásával végezte. Az alapítvány rövid ideig könyvkötőműhelyt is működtetett Marosvásárhelyen, azzal a céllal, hogy a munkanélkülieknek megélhetést nyújtson.⁶²

1989 után a marosvásárhelyi múzeum tárgyakat kezdett el vásárolni az alapítvány tulajdonába sorolt gyűjteményből, és a múzeum Bethlen Anikó egyik ügyfelévé vált. A 2020. július 1-jén elhunyt grófnő jövőbeni célja az volt, hogy áthelyezze gyűjteményét a visszaszolgáltató keresdi Bethlen-kastélyba, melyet 2014-ben a Dévai Szent Ferenc Alapítvány 50 évre bérbe vett. Véltetően közönségi beavatkozásra, szakmai és anyagi segítségre lenne szükség ahhoz, hogy ez

■ JEGYZETEK

1. A témában lásd Jánosi Csongor: *Path Finding in the Communist Regime. Árpád Mózes Szabó (1927–1987)*. East Central Europe 2017. 44.1. 76–98; Uő: *Viața ieșită din comun a unui om simplu. Árpád Mózes Szabó (1927–1987), I–II*. Arhivele Totalitarismului 2014. 82–83. sz. 31–51; 84–85 sz. 91–107.
2. Lásd <<http://hu.cultural-opposition.eu/#project-overview>>. Letöltés: 2021.05.24.
3. A Bethlen Alapítvány Gyűjteménye katalógusának angol nyelvű verziójáról lásd Jánosi Csongor: *COURAGE Registry, s.v. Bethlen Foundation Collection*. <<http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n28848/>>. DOI: 10.24389/28848. Ezúton is köszönöm Buzogány Dezsőnek az erdélyi néprajzi gyűjtemények fényképanyagainak összeállítását.
4. Bethleni gróf Bethlen István (1874–1946), jogász, nagybirtokos, politikus. Róla lásd Ablonczy Balázs et al.: *Gróf Bethlen István és kora*. Osiris Kiadó, Bp., 2014.
5. Bethleni gróf Bethlen György (1888–1968), jogász, nagybirtokos, politikus. Politikai működéséről lásd György Béla: *A Romániai Országos Magyar Párt története, 1922–1938*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2017. Titkosszolgálati megfigyeléséről lásd Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității [Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltára, a továbbiakban ACNSAS], fond Informativ [a továbbiakban Megfigyelési-adatgyűjtő fond], 185019 számú dosszié [a továbbiakban sz. d.], 1–82. (háttoldal is) f.
6. Bethleni gróf dr. Bethlen Béla (1888–1979), jogász, nagybirtokos, politikus. Róla lásd Gellért Ádám: *Gróf Bethlen Béla visszaemlékezései. Egy vita tanulságai*. Clío Műhelytanulmányok 2020. 5. sz. 3–45; Jánosi Csongor: *Arisztokrata sors a kommunista rendszerben. Gróf Bethlen Béla (1888–1979)*. Pro Minoritate 2019. Ősz. 3–33.
7. Bethlen Anikó közlése. Az interjút Jánosi Csongor készítette Marosvásárhelyen, 2016. november 11-én. A családról és a közelebbi rokonságról részletes adatokkal szolgál Bethlen dr. Ferencz Mihály Éva 1962. évi marosvásárhelyi adatlapja is. Lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 264646. sz. d., 1. kötet, 3–6 (háttoldal is). f.
8. Losonczy báró Bánffy Dániel (1893–1955), nagybirtokos, politikus. Róla lásd Máthé Áron: *Helvétia a történelem viharában. Báró Bánffy Dániel, a Magyar Függetlenségi Mozgalom Támogatója*. Kommentár 2016. 6. sz. 48–59.
9. A témában lásd Farkas Zoltán (szerk.): *Adalékok az EGE – EMGE – RMGE 150 éves történetéhez (1844–1994)*. Erdélyi Gazda Kiadó, Kvár, 2004; Hunyadi Attila: *Romániai magyar gazdaságpolitika. 1918–1940*. Magyar Ki-sebbség 2000. 2. sz. 322–341.
10. Vincze Gábor: *Magyar vagyon román kézen. Dokumentumok a romániai magyar vállalatok, pénzintézetek második világháború utáni helyzetéről és a magyar–román vagyonjogi vitáról*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000.
11. Oláh-Gál Elvira: *Oláh-Gál Elvira beszélgetése gróf Bethlen Anikóval. Gyermekkori életképek – történelmi háttérrel*. Székelyföld kulturális folyóirat 2011. Szeptember.
12. Balogh Edgár (1906–1996), szlovákiai, majd romániai magyar publicista, főszerkesztő, egyetemi tanár és rektor. 1949 őszén sor került első „615 napos” letartóztatására. 1952. augusztus 30-án újra letartóztatták, majd a Bukaresti Katonai Törvényszék 1954. április 26-án hazaárulásért 7 év kényszermunkára ítélte. Pitești, Jilava, a Nagyvárad és a Kolozsvári Törvényszéki börtönök, továbbá Vácárestti büntetésének színhelyei. Az „1000 napos” fogva tartásból 1955. május 27-én szabadult. AANP, fond FMP, Balogh Edgár adatlapjai.
13. Bethlen Anikó közlése. Az interjút Jánosi Csongor készítette Marosvásárhelyen, 2017. január 10-én.
14. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 264646. sz. d., 1. kötet, 8–9. f.
15. Széki gróf Teleki Gemma (1908–2001) informátori karriere 1942-ben kezdődött, amikor a katonai kémelhárítástól Günther Schlegelberger százados, az Abwehrtruppe 101-102 marosvásárhelyi rezidense, az NSZK későbbi diplomatája beszervezte, a későbbi folytatásban pedig, 1951-től a rendszerváltásig, a Securitate „Orbán Mária”, majd 1968-tól „Olga” fedőnevű informátoraként működött. Lásd ACNSAS, fond Rețea (Hálózati fond), 310575 sz. d. 1-4. kötet.
16. Lásd „Olga” 1971. május 21-ei tájékoztató jelentését. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 264646. sz. d., 1. kötet, 32. f.
17. Uo. 29. f.
18. Ágoston Sándor (1931–), a Securitate hivatásosa. 1951-től kezdődően, mindvégig a titkosszolgálat marosi szervezeti struktúráiban szolgált (BM Maros Tartományi Igazgatóság / Magyar Autonóm Tartományi Igazgatóság / Maros–Magyar Autonóm Tartományi Igazgatóság / Securitate Maros Megyei Felügyelősége). 1973 és 1985 között a megyei politikai rendőrség vezetője, és ilyen minőségben a megyei főfelügyelő helyettese volt. Ezredesi rangfokozatban tartalékos állományba került 1985. október 10-én. Magyarként az utolsó mohikánok egyike – Erdélyi Elemér vezérőrnagy és Peres Sándor ezredes mellett –, aki még a nyolcvanas években is fontos tisztséget töltött be a Securitate apparátusában. Lásd <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/AGOSTON_ALEXANDRU.pdf> Letöltés: 2021.06.01.04.
19. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 264646. sz. d., 3. kötet, 7. f.
20. Uo. 10–11. f. A grófnő 1971 és 1981 között elfogott leveleiről lásd ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 264646. sz. d., 7. kötet.
21. Zrínyi Endre (1927–1998), erdélyi magyar muzeológus, régész, numizmatikus. Róla lásd Bónis Johanna: *Emlékezés a régész Zrínyi Endréről*. Népművelés 50. évf. 75. sz. 1998. április 18. 3.
22. A román nép sok évezredes kontinuitása a Maros megye területén feltárt régészeti leletek tükrében. Vörös Zászló 30. évf. 48. sz. 1978. február 26. 1. 3.

23. A néhány soros levél tartalma a következő: „Muzeológus Úr! Olvasva az Ön által is aláírt régészeti cikket tollat ragadok, hogy a »béke s a népek közötti megértés« ügyének nevében arra kérem, hogy kutatásaik során egyszer se tévessze szem elől az anyagi és szellemi kultúrák feltérképezése során az igazság és valóság tovább- és egyre tökéletesebb keresését! Előre is köszönöm, Vásárhelyi A.” ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 264646. sz. d., 3. kötet, 12. f.
24. Uo. 13–14. f.
25. Nagy Sándor (1942–), a Securitate hivatásosa. 1972 és 1989 között a Maros Megyei Felügyelőség „F” ügyosztálya vizsgálati irodájának kádere. Őrnagyi rangfokozatban tartalékos állományba került 1989. március 14-én. Lásd <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/NAGY%20ALEXANDRU.pdf> Letöltés: 2021.06.05.
26. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 264646. sz. d., 3. kötet, 24–25, 28. (hátfoldal is) f.
27. Gábos József (1931–2008), a Securitate hivatásosa, a belföldi hírszerzés kádere. 1958 és 1986 közötti pályafutása során a BM Magyar Autonóm Tartományi Igazgatóságán, illetve a szervezeti jogutódokban szolgált. Lásd <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/GABOS%20IOSIF.pdf> Letöltés: 2021.06.05.
28. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 264646. sz. d., 3. kötet, 2. (hátfoldal is) f.
29. Tiberiu Bătağa (1936–2001), a Securitate hivatásosa. 1956 és 1968 között a BM Magyar Autonóm Tartományi Igazgatóságában, majd a Maros–Magyar Autonóm Tartományi Igazgatóságon szolgált. 1968-tól 1969-ig, rövid időre a Securitate Hargita Megyei Felügyelőségén működött, majd visszahelyezték a Maros Megyei Felügyelőség állományába, amelynek keretében a rendszerváltásig tevékenykedett, 1973-tól a belföldi hírszerzési ügyosztály vezetőjeként. Lásd <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/BATAGA_TIBERIU.pdf> Letöltés: 2021.06.07.
30. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 264646. sz. d., 3. kötet, 35. (hátfoldal is) f.
31. Lásd „Olga” 1979. február 6-ai és szeptember 8-ai tájékoztató jelentését. Uo. 37, 60. (hátfoldal is) f.
32. Bujanovics Eduárd (1936–), erdélyi magyar földbirtokos, régiségkereskedő. Róla lásd ACNSAS, fond Microfilme Informative (MFI), 5517 MS, 58. tekercs, 1–60.
33. János Csongor: *A Priest's Destiny in Transylvania during the Communist Regime. János Dobri (1914–1990)*. In: Cosmin Budeancă – Dalia Băthory (eds.): *Histories (Un)Spoken. Survival and Social-Professional Integration in Political Prisoners' Families in Communist Central and Eastern Europe in the '50s and '60s*. LIT Verlag, Zürich, 2017. 104–128.
34. Török Pál (1929–2005), erdélyi magyar festőművész. Róla lásd Murádin Jenő, Fándly Edit és L. I. bejegyzését: <<https://artportal.hu/lexikon-muvesz/torok-pal-6688/>> Letöltés: 2021.06.13.
35. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 264646. sz. d., 3. kötet, 83–87. f.
36. Uo. 105–106. f.
37. Lásd a másfél oldalas gépirásos rágalmazó levél magyar példányát. Uo. 19. (hátfoldal is) f.
38. Uo. 20–23, 111–113. f.
39. Uo. 126–128. f.
40. A marosvásárhelyi titkosszolgálati kijelentések alapjául Hunyadi marosvásárhelyi 1981. január 20-ai, Jenei Tamás bákói március 16-ai, és Ötvös marosvásárhelyi április 29-ei „beismerő” nyilatkozatai szolgáltak. Uo. 129–140 (hátfoldal is) f.
41. Lásd az 1982. március 9-ei és a június 26-ai intézkedési tervek tartalmát. Uo. 153 (hátfoldal is), 170–171. f.
42. Lásd az 1981. január 1-jei, 1982. január 1-jei, 1983. január 21-ei és 1983. december 20-ai telefonlehallgatási kérelmeket, melyekkel a marosvásárhelyi Mihai Viteazul utca 54. szám alatti készüléknek az 1980 és 1984 közötti lehallgatását lefedték, vagy a 0647 sz. bukaresti katonai alakulathoz intézett 1981. január 16-ai, 1982. december 28-ai és 1983. május 18-ai kérelmeket, melyekkel az 1981. és 1983. évi külföldi levelezés elfogását és kivonatolását engedélyeztették. Uo. 120, 124, 151, 182–183, 185, 187. f.
43. 1982. november 29-ei informátori jelentésében „Olga” a Bethlen Anikóval folytatott korábbi beszélgetéséről tájékoztatót, melynek központi témája Ion Lăncrăjan: *Cuvînt despre Transilvania* (Editura Sport Turism, Buc., 1982) című kötete, ennek marosvásárhelyi árusítása, az ezt megvásárlók listázása, a magyarországi és a nyugati rádióadókban erről elhangzott vélemények megvitatása volt, és amelyet az informátornő, titoktartási kötelezettség mellett, olvasásra kölcsönkapott. Uo. 180. (hátfoldal is) f.
44. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 264646. sz. d., 5. kötet, 92–94. f.
45. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 264646. sz. d., 3. kötet, 192. f.
46. Petru Paul (1938–1987), a Securitate hivatásosa. Személyi adatai alapján 1968 és 1986 között a Securitate Kovászna Megyei Felügyelőségén szolgált – egy rövid 1983 és 1984 közötti Maros megyei intermezzóval –, majd ezt követően átkerült a külföldi hírszerzés (0110. sz. Katonai Alakulat) szocialista országokkal szembeni kémelhárításához. Lásd <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/PAUL%20PETRU.pdf> Letöltés: 2021.06.15.
47. Ion Ghenoiu (1927–2000), a Securitate tábornoka, 1978–1986 között az Útlevíl, Idegenrendészet és Határátlépés Ellenőrzési Igazgatóság főnöke. Vezérőrnagyi rangban és a Dinamo sportklub elnökeként tartalékos állományba került 1990. január 16-án. Lásd <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/GHENOIU_ION.pdf> Letöltés: 2021.06.15.
48. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 264646. sz. d., 3. kötet, 188. (hátfoldal is), 193. (hátfoldal is) f.
49. Uo. 198–203. (hátfoldal is) f.
50. Uo. 171–172. f.
51. Sabin Bordea (1948–), a Securitate hivatásosa. 1986 és 1989 között a Maros Megyei Felügyelőség „magyar-nacionalistákkal” foglalkozó I/B. ügyosztályának főnöke. Lásd <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/BORDEA%20SABIN.pdf> Letöltés: 2021.06.15.
52. Gheorghe Mărieș (1948–), a Securitate hivatásosa. 1986 és 1989 között a Maros Megyei Felügyelőség állambiztonsági főnöke. Ismeretlen időpontban, alezredesi rangfokozatban tartalékos állományba került. Lásd <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/MARIES%20GHEORGHE.pdf> Letöltés: 2021.06.15.

53. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 264646. sz. d., 3. kötet, 218–219. f.
54. Roman Chereches (1940–2010), a Securitate hivatásosa. 1980 és 1989 között a Maros Megyei Felügyelőségben szolgált különböző beosztásokban, 1985-től a 3. ügyosztály főnökeként. Alezredesi rangfokozatban tartalékos állományba került 1990. február 27-én. Lásd <http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securitatii/CHERECHEȘ_ROMAN.pdf> Letöltés: 2021.06.15.
55. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 264646. sz. d., 2. kötet, 1. (háttoldal is) f.
56. A témában lásd Cosmin Budeancă: *The Merchants of Human Beings. The Securitate's Role in the Emigration of Romania's Germans (1978-1989)*. *Transylvanian Review* 2015. 1. 59–77; Hannelore Baier, Heinz-Günter Hüsich, Ernst Meinhardt: *Cumpărarea libertății. Dr. Heinz-Günter Hüsich în interviuri cu Hannelore Baier și Ernst Meinhardt*. Az eredetiből fordította Nadia Badrus. Honterus, Sibiu, 2014; Florica Dobre et al.: *Acțiunea „Recuperarea”. Securitatea și emigrarea germanilor din România (1962-1989)*. Editura Enciclopedică, Buc., 2011.
57. Bethlen Anikó közlése.
58. A COURAGE-projekt magyar nyelvű leírásában lásd a „Gyűjtemény története” című részt. <<http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n28848?hu>>. Letöltés: 2021.05.27.
59. Lásd a „Gyűjtemény leírása” című részt. Uo.
60. Kallós Zoltán (1926–2018), erdélyi magyar néprajzkutató, népzene gyűjtő. Román titkosszolgálati vonatkozásban róla lásd ANSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 203447. sz. d., 5. kötet; 375159. sz. d., 1-2 kötet; illetve fond Penal (Bűnügyi fond), 051484. sz. d.
61. A választói néprajzi gyűjteményről lásd Jánosi Csongor: *COURAGE Registry, s.v. Zoltán Kallós Ethnographic Private Collection*. <<http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n62032>>, DOI: 10.24389.
62. Bethlen Anikó közlése.
63. A leírtakat kiválóan kiegészíti a *Tiltott kastélyok 5. – Keresdi Bethlenek* című 2019. évi dokumentumfilm. Lásd <<https://www.youtube.com/watch?v=MF7Waptpts>> Letöltés: 2021.06.15.

